

Катерина Богуславська

**МЕРЕЖЕВИЙ ПІДХІД:
ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ,
НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕРЕЖ
ТА ЇХ ТИПОЛОГІЗАЦІЯ**

Швидке поширення інформації, розвиток глобалізаційних процесів, посилення взаємозалежності та взаємозв'язку між країнами, що проявляється, зокрема, у боротьбі з загрозою тероризму та у спільному використанні обмежених ресурсів, все частіше підводить аналітиків до висновків про існування певної “мережевої” логіки¹ сучасного світу. Комунікаційні, інформаційні, терористичні, клієнтистські, виробничі та інші мережі, здається, набули найширшого поширення і вже ніщо не може залишитись осторонь їх існування. Винятком не є і політична сфера, де існуючі мережі публічних та приватних акторів впливають на формування політичних курсів та отримання політичних результатів. Тому дослідження політичних мереж та вивчення можливостей мережевого підходу до політики є надзвичайно важливим для розвитку сучасної політичної науки.

Метою пропонованої статті є аналіз існуючих трактувань сутності поняття “політична мережа” у політичних дослідженнях та проведення типологізації мереж. Для цього спробуємо вирішити такі завдання: по-перше, визначити умови виникнення та стрімкого поширення мережевого концепту; по-друге, умовно основні сфери та напрями використання мережевого підходу; по-третє, визначити та охарактеризувати основні типи мереж.

Вивчення мережевих концептів найбільш широко відбувається в межах західної політичної науки, в той час як на просторах СНД політичні мережі викликають лише поодинокі зацікавленість науковців. Теоретико-методологічні засади

зазначеного напряму досліджень становлять праці Дж.Річардсона, Г.Джордана, Р.Родеса, Д.Марша. Сьогодні теоретичним розвитком мережевого підходу займаються Т.Бюрцель, К.Даудінг, Л.О'Тул. Емпіричний рівень представлений дослідженнями Л.Пала, Е.Кляйна та Дж.Коппеньяна.

Поява мережевих досліджень припадає на другу половину ХХ століття. Зокрема, у кінці 1970-х років серед вчених з'являється та набуває поступового поширення поняття “мережа”, яке розуміється як набір вузлів, що зв'язуються²; чи як структури взаємного зв'язку³; або як сформована група людей, які прагнуть досягати спільної мети через добровільну співпрацю⁴. Трохи пізніше виникає і розуміння політичної мережі, що визначається як “набір відносно стійких неієрархічних взаємозалежних відносин, що з'єднують множину акторів, які поділяють спільні інтереси щодо політики та обмінюються ресурсами для досягнення визначеної мети шляхом налагодження відносин співробітництва”⁵.

Зародження та поширення зазначених концептів можна вважати своєрідною відповіддю на трансформацію політичної реальності, яка проявилася у зростанні кількості політичних акторів, активізації діяльності представників третього сектору, фрагментації та децентралізації політичного процесу, виникненні відносно незалежних політико-адміністративних підсистем⁶. Ці процеси мали важливі наслідки для політичної теорії. По-перше, виникла необхідність переоцінити поняття держави й воно почало розглядатися в межах багатоцентрової системи розробки, прийняття та впровадження політичних рішень⁷. По-друге, спростовувалася теза про ієрархічну вищість публічних акторів над приватними. Натомість визнавалося, що, як мінімум, частину примусової влади держави слід обмежити з метою ефективного використання можливостей, якими володіють учасники функціонально-спеціалізованих приватних підсистем. По-третє, залежність політико-адміністративної системи від приватних дій груп інтересів та дисперсія існуючих ресурсів призвели до того, що результати впровадження політичного

курсу виявилися пов'язаними з налагодженням взаємин між політичною адміністрацією та недержавними акторами. За таких умов серед дослідників розвивається ідея, що державні організації потрібно розглядати не лише як формальні інститути (урядові відомства, комітети), але як мережі, в які вони включені і які їх оточують⁸.

Іншим поштовхом для виникнення концепту політичних мереж стала неефективність плюралістичного та некорпоративного підходів у поясненні взаємодії між групами інтересів та державними органами влади. На протипагу вказаним підходам Г.Хекло ввів поняття “проблемна мережа” для характеристики відносин між приватними та публічними акторами у визначеній політичній сфері та емпірично довів доцільність подібного нововведення⁹.

Ще однією причиною для успішного просування мережевого підходу були дослідження економічної політики. Так, П.Катценштайн у праці “Між владою та прибутком” використав мережевий концепт для позначення впливу внутрішньо політичних процесів на здійснення міжнародної економічної політики¹⁰. Він довів, що політичні інструменти, які використовуються в процесі реалізації зовнішньоекономічного курсу держави, залежать від характеру політичної мережі країни, до якої входять як публічні, так і приватні актори.

Іншим джерелом виникнення мережевих досліджень було зростання нових соціальних рухів. Останні були визначені як інформаційні мережі інституцій та індивідів, які, ґрунтуючись на спільних колективних ідентичностях та цінностях, намагаються розширити наявні організаційні межі та скоординувати дії з метою впливу на державу та суспільство. Вони рідко діють самостійно, частіше мають зв'язки з іншими типами мереж¹¹.

Через вказані причини мережевий підхід почав використовуватися при вивченні різнобічних політичних проблем та явищ. Особливо популярним він став у дослідників публічної політики, які вважають, що там, де існує політика, є привід для існування мережі, оскільки залучені організації та індивіди

зазвичай формують зв'язки¹². Це проявляється наступним чином: бюрократи, політики, експерти та групи інтересів, які мають спільні інтереси та розрізнені ресурси, обговорюють проблеми, їх контакти, обміни, формують мережі взаємовідносин, які відрізняються гнучкістю, динамізмом, існуванням загальних цілей¹³. А отже, вивчення політичних мереж є більш ефективним під час аналізу політичного процесу, ніж традиційне дослідження політичних інститутів. Це пояснюється тим, що мережевий підхід дає можливість аналізувати роль та позиції учасників мережі й прогнозувати наслідки діяльності для політичної системи в цілому. Акцентуючи увагу на широкій залученості у політичний процес різних типів акторів, мережевий підхід підкреслює близькість відносини між державним апаратом та інститутами громадянського суспільства, розмітність кордонів між державою та суспільством, між публічним та приватним¹⁴.

Таким чином, зміни політичної реальності, зростання кількості політичних акторів, суспільних рухів, неефективність існуючих методів та підходів політичної науки під час аналізу відносин між державними органами влади та групами інтересів пояснюють ту легкість, з якою мережевий концепт набув свого широкого поширення.

Далі спробуємо з'ясувати, для характеристики яких структур та процесів використовується мережевий підхід у літературі. Найчастіше він застосовується для: а) характеристики роботи державних органів влади та їх взаємодії з групами інтересів; б) аналізу структурних взаємин між політичними інститутами; в) вивчення державного управління.

Корені ідеї політичної мережі та її використання для аналізу функціонування державних інституцій можна знайти в американському плюралізмі й літературі, присвяченій дослідженню урядових підсистем, які визначають як кластери індивідів, що ефективно виконують щоденну роботу в окремій політичній сфері та складаються з членів Сенату, Конгресу, декількох бюрократів, представників груп інтересів¹⁵. Державні

органи влади конфронтують з безліччю політичних акторів, певні з них є аутсайдерами, інші – мають доступ до урядових установ та співпрацюють з їх членами. За декілька років такі групи інтересів стають інституалізованими, умови взаємодії між ними та державними інститутами стандартизуються та набувають форм політичних мереж. Мережевий концепт за таких умов розуміється як мезогоризонтальне поняття, яке пов’язує мікрорівневий аналіз, що стосується ролі груп інтересів у прийнятті політичних рішень, та макрорівневий аналіз, який торкається проблем поділу влади у сучасному суспільстві¹⁶.

Друга сфера використання мережевого підходу пов’язана з вивченням відносин між політичними інститутами. Наголос вченими робиться на міжорганізаційному дослідженні та на розгляді структурних взаємин, а не на характеристиці міжособистісних зв’язків. У своєму найпростішому вигляді подібний аналіз показує, що фокальний (центральный або головний) актор намагається управляти (неієрархічно) існуючою в мережі залежністю учасників, використовуючи при цьому одну або більше стратегій¹⁷. Найбільш вдалою спробою застосування мережевого концепту до вивчення політичного процесу була колективна праця Е.Луманна та Д.Ноука “Організаційна держава”. Вони вважали, що кордони у відносинах між державою та громадянським суспільством стираються та поглинаються в існуючих міжорганізаційних впливах та владних відносинах¹⁸. Міжорганізаційні мережі, що виникли при цьому, фактично позбавили дослідника можливості вивчати взаємодії між визначними політичними акторами, враховуючи лише їх партійні належності та офіційні державні посади. Вчені застосували мережевий підхід, щоб накреслити карту зв’язків між акторами, послуговуючись класичними мережевими інструментами, такими як центрованість та щільність¹⁹. Автори використали структурні властивості мереж для пояснення поведінки учасників мережі та отриманих політичних результатів.

Третьою сферою застосування мережевого підходу є вивчення проблем державного управління, яке з центрального

рівня переходить до управління через мережі. Це може розумітися як поступове зміщення від ієрархії або бюрократії, втілених у державі суспільного добробуту, через ринкові реформи консервативних урядів М.Тетчер та Дж.Мейджора до мереж з наголошенням на співробітництві всіх рівнів акторів²⁰.

Використовуючи мережевий концепт у ході проведення політичних досліджень, слід взяти до уваги і те, що його застосування залежить від окремих параметрів вимірювань, ситуації (структури, процесу тощо), наприклад, членства, ступеня інтеграції, рівня ресурсної залежності. Все це дає змогу дослідникам конструювати послідовності, континууми та типології мереж.

У науковій літературі описані в найзагальнішому вигляді три базові типи чи типології мереж²¹:

а) ланцюгова або лінійна мережа (наприклад, мережа контрабанди, у якій люди, товари, інформація, будь-які ресурси просуваються лініями окремих контактів. Зв'язки між кінцевими акторами мережі проходять по прямій через велику кількість проміжних вузлів);

б) зіркоподібна, центральна мережа (наприклад, франшиза або картель, де всі учасники неієрархічно пов'язані з центральним вузлом. За необхідності налагодження контактів та координації актори мережі можуть діяти лише використовуючи посередництво фокального суб'єкта);

в) загальноканална чи повноматрична мережа, наприклад, мережа співробітництва борців за мир, у якій кожен актор пов'язаний з усіма іншими.

Кожен тип мереж відповідає певним умовам та меті свого функціонування. Але можуть існувати й гібриди трьох вказаних різновидів, у яких для вирішення тих чи інших завдань використовуються різні типи організації мереж. Наприклад, суб'єкт мережної організації може мати керівну раду чи директорат у формі загальноканалної мережі, проте за деяких обставин може використовувати й ланцюговий тип мережі²².

Зазначена базова типологія мереж використовується у різних галузях знань, наприклад, у соціології, математиці,

теорії графів. Незаперечуючи розглянуті мережеві різновиди, представники політичної науки пропонують й інші власні варіанти розрізнення типів мереж за різноманітними критеріями.

Типології мереж, описані в політичній літературі, базуються на загальному розумінні політичних мереж як владно-залежних відносин між державними органами влади та групами інтересів, за яких відбувається обмін ресурсами. Типології, однак, відрізняються в залежності від критеріїв аналізу, які обираються дослідниками. Так, розрізнення політичних та проблемних мереж базується на трьох головних критеріях – рівень інституалізації (стійкий-нестійкий), межі поширення (в межах однієї сфери чи поза однією сферою), кількість учасників (обмежена-вільна).

Багатостороння класифікація політичних мереж була запропонована Х.Крісі. Спираючись на дослідження К.Шміттера та С.Лембука, вчений запропонував типологію, засновану на комбінації двох моделей структурної організації систем груп інтересів (корпоратизм і плюралізм) та двох параметрів відносин між державою та групами інтересів у політичному процесі (концентрація та тиск). Згідно з його концепцією, корпоратизм пов'язаний з концентрацією, а плюралізм – відповідно з тиском. До вже існуючих у літературі критеріїв класифікації політичних мереж Х.Крісі додав критерій потужності держави (слабка чи сильна) та виділив проблемні мережі, політичні мережі та політичні спільноти²³.

Використовуючи розуміння політичної мережі Н.Бенсона як сукупності організацій, сполучених між собою ресурсною залежністю та віддалених від інших²⁴, Р.Родес розрізняє п'ять видів мереж, відповідно до ступеня інтеграції, членства, вертикальної та горизонтальної координації. Він вибудував своєрідний континуум мереж від найбільш інтегрованих політичних спільнот до найменш згуртованих проблемних мереж. Між цими двома типами мереж розташовуються професійні, міждержавні, виробничі мережі.

Політична спільнота характеризується наступними особливостями:

- обмеженою кількістю учасників з деякими свідомо виключеними групами;
- взаємодією високого ступеня між усіма членами спільноти з усіх питань, пов'язаних з політичними проблемами;
- постійним членством в мережах;
- консенсусом щодо ідеології, цінностей, політичних преференцій, які поділяються всіма учасниками;
- відносинами обміну, заснованими на контролі над ресурсами всіма членами політичної спільноти.

У політичній спільноті існує баланс влади. При цьому необов'язково, щоб усі її члени діставали прямі вигоди від взаємодії, головне, щоб актори сприймали себе учасниками гри з позитивною сумою²⁵.

Проте така характеристика політичної спільноти є занадто ідеалістичною. Для кращого розуміння її слід порівняти з проблемною мережею. Остання розуміється як система зв'язків зацікавлених акторів у певній політичній сфері, включаючи представників державних установ, законодавців, підприємців, лобістів і навіть академіків та журналістів... [які] постійно генерують ідеї для нових політичних ініціатив²⁶. Отже, проблемні мережі характеризуються:

- великою кількістю учасників;
- нестабільністю взаємодії та нестійким членством;
- відсутністю консенсусу серед членів та наявністю конфлікту;
- взаємодією, яка заснована на консультаціях, а не переговорах;
- нерівним владним співвідношенням, за якого багато учасників можуть мати незначні ресурси та обмежений доступ до них.

Щодо професійних мереж, то вони виражають інтереси представників окремої професії й можуть проявлятися, наприклад, в роботі закладів охорони здоров'я, освіти, транспорту.

Міжурядові мережі включають набір взаємозалежних публічних акторів, які контактують на постійній основі у напрямі створення загальної позиції щодо політичних рішень, які виробляються, приймаються та реалізуються. Головним при цьому є акцент на спільних планах, настроях як результатах стратегічних взаємодій між учасниками мережі²⁷.

Виробничі мережі, в свою чергу, засновані на економічних інтересах і залежать від центральної промислової організації в доставці товарів та їх збуті²⁸.

С.Уїлкс та М.Вайт застосовують типологію Р.Родеса до аналізу відносин між державними органами влади та промисловістю і вносять три головні модифікації до моделі. Перше, вони підкреслюють роздроблену сутність політичних мереж, вважають, що відносини між урядом та промисловістю слід аналізувати в підсекторному, а не секторному рівні. Друге, на відміну від Р.Родеса, який фокусував увагу на структурних відносинах між інститутами, вони не роблять значного акценту на міжособистісних відносинах як ключовому аспекті мережі. Третє, дослідники переглядають існуючу типологію політичних мереж. Вони розрізняють політичний універсум, політичну спільноту, політичну мережу. Перший вони визначають як сукупність великої кількості акторів та потенційних акторів, які розділяють спільні інтереси в промисловій політиці та можуть брати участь у політичному процесі на постійній основі. Політична спільнота розуміється ними як певна кількість учасників та потенційних учасників, що мають специфічний інтерес в окремій галузі промисловості та контактують між собою на основі обміну ресурсами з метою балансування та оптимізації їх взаємин. Щодо політичної мережі, то вона виступає як результат таких обмінів у межах політичної спільноти або між політичними спільнотами²⁹.

М.Штокман та К.Цеггелінк також пропонують власне розрізнення політичних мереж. Вони виділяють владно орієнтовані та політично орієнтовані мережі. В межах першого типу учасники мережі діють таким чином, щоб встановити відносини

з найбільш владними та центральними акторами та використовувати такі зв'язки для досягнення поставлених цілей. У політично орієнтованому типі мережі учасники не зважають на впливовість окремих членів та налагоджують відносини на основі існуючих політичних цінностей та преференцій, вони оцінюють політичні переваги інших акторів і намагаються побудувати відносини в мережі таким чином, щоб можливі результати від участі в мережі якнайбільше відповідали їх політичним орієнтаціям. Емпіричні дослідження показали, що політично орієнтовані моделі працюють краще, ніж владно орієнтовані³⁰.

Більш фундаментальна відмінність між різними типами мереж може бути також проведена за критеріями їх гомогенності гетерогенності. Ця відмінність часто не береться до уваги вченими, оскільки більшість досліджень стосуються гетерогенних політичних мереж, де актори володіють різними ресурсами та мають різні інтереси. Лише деякі автори зосереджують увагу на гомогенних мережах, в яких учасники мають подібні інтереси та ресурси, як у випадку професійних мереж.

Підсумовуючи, зазначимо, що виникнувши у 70-х роках ХХ століття, мережевий концепт набув свого значного поширення та показав свою ефективність, досліджуючи політичні явища, проблеми, феномени. На сьогоднішньому етапі використання мережевого підходу щодо політики відбувається у трьох сферах: у ході вивчення відносин між державними органами влади та приватними акторами, під час аналізу структурних відносин між політичними інститутами, в процесі осягнення проблем державного управління. Попри велику кількість емпіричних досліджень, теоретичний розвиток мережевих досліджень не набув свого остаточного завершення. Його своєрідна відкритість дозволяє дослідникам будувати різноманітні типології політичних мереж, відповідно до обраних критеріїв.

Як свідчать порівняльні аналізи, мережевий підхід має хороший потенціал сприяння розвитку політичної науки. Проте на сьогодні описова сутність самого поняття політичної мережі дозволяє зрозуміти процес прийняття політичних

рішень, але не сформувався його загальним поясненням. Тому можливим вбачаються три варіанти розвитку мережевого підходу. Перший шлях пов'язаний з поєднанням його з теорією ігор та теорією обміну³¹. Враховуючи те, що результатом контактів у мережі є обмін та стратегічна взаємодія, теорія ігор є перспективною для оцінки комбінацій можливих переваг акторів та побудови матриці потенційних взаємодій між кількома мережами.

Другий шлях передбачає широке залучення в ході мережевого аналізу математичних методів, теорії графів для візуалізації мереж. Останнє дозволить визначити та вимірювати взаємозв'язки між акторами, як прямі, так і непрямі. Проте таке використання у політичній сфері обмежено сферою досліджень еліт та контактів між державними та недержавними акторами.

Третій шлях – удосконалення кейс-досліджень. Існує необхідність у більш детальних описах множини відносин між політичними акторами та з'ясування, яким чином подібні зв'язки в цілому впливають на політичний процес. Однак подібне моделювання має доповнюватися якісними методами дослідження.

¹ *Кастельс М.* Информационная эпоха. Экономика, общество, культура. – М.: ГУВШЕ, 2000. – С. 139

² Мережі та мережеві війни: Майбутнє терору, злочинності та бойових дій/ За ред. *Дж.Арквілли, Д.Ротфельда.* – К.: Києво-Могилянська акад., 2005. – С. 18.

³ *O'Toole L, Meier K.* The Implications for Democracy in a Networked Bureaucratic World // *Journal of Public Administration Research and Theory.* – 1997. – Vol. 7. – No.3. – P. 446.

⁴ *Klijn E., Koppenjan J.* Public Management and Policy Networks // *Public Management.* – 2000. – Vol. 2. – No.2. – P. 137.

⁵ *Borzel T.* What's So Special about Policy Networks? An Exploration of the Concept and Its Usefulness in Studying European Governance // <http://eiop.or.at/eiop/texte/1997-016a.htm>.

⁶ *Kenis P., Schneider V.* Policy Network: Empirical Evidence and Theoretical Consideration. – Frankfurt, 1997. – P. 42.

⁷ *Bienen D., Freund C., Rittberger V.* Societal Interests, Policy Networks and Foreign Policy: An Outline to Utilitarian-Liberal Foreign Policy Theory // <http://www.uni-tuebingen.de/uni/spi/taps/tap33a.htm>.

⁸ *Bache I., Marshall A.* Europeanization and Domestic Change: A Governance Approach to Institutional Adaptation in Britain // Queen's Papers on Europeanization. – 2004. – No.5. – P. 82.

⁹ *Pal L.* Virtual Policy Networks: The Internet as a Model of Contemporary Governance? // http://www.isoc.org/inet97/proceedings/G7/G7_1.HTM.

¹⁰ *Katzenstein P.* Between Power and Plenty // Foreign Economic Policies of Advanced Industrial States. – Madison, Wisc.: University of Wisconsin Press, 1978. – P. 59.

¹¹ *Pal L.* Virtual Policy Networks: The Internet as a Model of Contemporary Governance? // http://www.isoc.org/inet97/proceedings/G7/G7_1.HTM.

¹² *Rhodes R.A.W.* The New Governance: Governing without Government // Political Studies. – 1996. – №44. – P. 660.

¹³ *O'Toole L., Meier K.* The Implications for Democracy in a Networked Bureaucratic World // Journal of Public Administration Research and Theory. – 1997. – Vol. 7. – No.3. – P. 453.

¹⁴ *Borzel T.* What's So Special about Policy Networks? An Exploration of the Concept and Its Usefulness in Studying European Governance // <http://eiop.or.at/eiop/texte/1997-016a.htm>.

¹⁵ *Rhodes R.A.W.* The New Governance: Governing without Government // Political Studies. – 1996. – №44. – P. 657.

¹⁶ *Rhodes R.A.W.* The New Governance: Governing without Government // Political Studies. – 1996. – №44. – P. 662.

¹⁷ *Borgatti S., Jones C., Hesterly W.* A General Theory of Network Governance: Exchange Conditions and Social Mechanisms // Academy of Management Review. – 1997. – Vol. 22. – No.4. – P. 913.

¹⁸ *Laumann E., Knoke D.* The Organizational State: Social Choice in National Policy Domains. – Madison: The University of Wisconsin Press, 1987. – P. 135.

¹⁹ *Ibid.* – P. 178.

²⁰ *Rhodes R.A.W.* The New Governance: Governing without Government // Political Studies. – 1996. – №44. – P. 665.

²¹ Мережі та мережеві війни: Майбутнє терору, злочинності та бойових дій / За ред. *Дж.Арквілли, Д.Ротфельда.* – С. 19.

²² Там само. – С. 20.

²³ *Kriesi H.* Les Democracies Occidentales. Une Approche Comparie. – Paris: Economica, 1994. – P. 65.

²⁴ *Rhodes R.A.W.* The New Governance: Governing without Government // Political Studies. – 1996. – №44. – P. 653.

²⁵ Ibid. — P. 655.

²⁶ Ibid. — P. 659.

²⁷ *Hulst R.* Subnational Policy Networks: Policy-making between Dependence Relation and Informal Rules // ECPR Joint Session of Workshops, Uppsala. — 2004. — Workshop No.25. — P. 139.

²⁸ *Airaksinen J., Haveri A.* Networks and hierarchies in inter-municipal cooperation // Conference of European Group of Public Administration, Lisbon. — 2003. — P. 86.

²⁹ *Wilks S., Wright M.* Comparative Government-Industry Relations: Western Europe, the United States and Japan. — Oxford: Clarendon Press, 1989. — P. 82.

³⁰ *Stokman F., Zeggelink E.* Is Politics Power or Policy Oriented? A Comparative Analysis of Dynamic Access Models in Policy Networks // Journal of Mathematical Sociology. — 1996. — № 21. — Pp. 87.

³¹ *Dowding K.* The Theory of Policy Communities and Policy Networks // <http://www.psa.ac.uk/cps/1994/dowd1.pdf>.